

A jogbölcselet tárgyának meghatározása a hazai neokantiánus jogi gondolkodásban

A jogbölcseleti gondolkodás sajátos önreflexiója kutatási tárgyának pontos meghatározása. Az elmélettörténeti vizsgálódások arra engednek következtetni, hogy a XIX. század közepéig e tekintetben valódi tudatosság, átgondoltság nem jellemezte a jogfilozófusokat. Természetesnek vették, hogy a jogról szóló „bölcselet” a jog jelenségvilágának legáltalánosabb kérdéseire vonatkozik és ki-ki minderről elmondta, leírta a maga véleményét, ezzel megalkotva saját jogbölcseletét.

Az elmúlt századfordulón az európai jogi gondolkodás válaszüthöz érkezett. A XIX. századi klasszikus kontinentális pozitivisták irányzatok kifulladását, illetve a történeti jogi iskola, főképpen német ágának végleges háttérbe szorulását követően, a még jelenlévő, de sporadikus hatású érdekkutató irányzat mellett a kontinentális jogbölcseleti gondolkodásban paradigma-váltásnak lehetünk tanúi, aminek eredményeképpen kialakult a neokantiánus jogfilozófia. Egy olyan új irányzat(-család) jött létre, amelynek sikerült a jogbölcseletet egészséges kritikai szellemmel és módszertani gondolkodással megtölteni, mellyel majd fél évszázadra tematizálta a tudomány szak vizsgálódási problémáit.

A kontinentális jogfilozófiai gondolkodásban RUDOLF STAMMLERT (1856-1938) tartják az új jogbölcseleti reneszánszt eredményező neokantiánus jogbölcselet – vagy ahogyan a századfordulón előszeretettel nevezték a hazai szakirodalomban: a „modern észjogi iskola” – megalapítójának.¹ Stammler felfogásának újszerűsége – amellyel sokak szerint a jogi gondolkodásban „kopernikuszi fordulatot” hajtott végre –, hogy a jog „tisztá” formáinak és fogalmainak keresésével a jogbölcseleti vizsgálódást ki kívánta szabadítani a tételes pozitív jog fogságából. E megközelítésben erőteljesen visszaköszön Kant felfogása, miszerint a transzcendentális (jog)filozófia nem foglalkozik a tapasztalat tényeivel. Úgy vélte, hogy a formális jellegű, általános érvényű, tapasztalattól mentes, „tisztá” jogi fogalmak kidolgozása a jogfilozófia legfőbb feladata, mivel a „jogi gondolkodás tisztá formái” teszik lehetővé a jogtudomány számára, hogy a változó jogi tartalom mellett állandó fogalmakat használjon.

Stammler munkásságának legfőbb érdeméért tartják számon, hogy a nevéhez fűződik „az első nagyszabású kísérlet a jogbölcselet problematikájának a tudatosítására.”² Ennek kapcsán a jogbölcselet három megoldásra váró kérdését, vagy másképpen fogalmazva, vizsgálódási körét különböztette meg, mellyel megalapozta az elmúlt századfordulón az új fajta szemléletmódot. A jogfilozófiai problémák tudatos számbavétele és bemutatása során a rendszeralkotás igénye hatotta át felfogását, mellyel mintául szolgált a neokantiánus jogbölcseleti paradigma mentén tájékozódó jogtudósok számára. Stammler a jogfilozófia megoldásra váró kérdései közül elsőként említi – a jogbölcselet örökzöld problémájaként – a jog fogalmának meghatározását, melyet oly módon kívánt megalapozni, hogy más társadalmi normafajtáktól (erkölc, konvenció, hatalmi parancs stb.) igyekezett fogalmilag elhatárolni. A jog fogalma sze-

¹ A hazai jogi szakirodalomban Stammlerről, mint a „modern észjogi iskola” legfőbb képviselőjéről a legelső átfogó ismertetést – kitérve a jogfilozófia vizsgálódási köreinek bemutatására – Finkey Ferenc vaskos monográfiájában olvashatunk. Vö. Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Budapest, 1908, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 245-263. o.

² Vö. Ruber József: Hozzászólás Moór Gyula „Jogfilozófia” című előadásához a Magyar Filozófiai Társaság vitaülésén 1942. december 1-én. *Athenaeum*, 29 (1943) 2, 165. o. (Stammler eszméletörténeti jelentőségéről írt további Ruber tanulmányok: Stammler Rudolf. *Társadalomtudomány*, 6/1926/ 2, 125-127. o.; Stammler Rudolf eszméletörténeti jelentősége. *Katolikus Szemle*, 34/1922/ 8, 470-478. o.)

rinte olyan rendezési módszer, amelynek segítségével a változó tartalmú jogszabályokat „jogként” összefoglalhatjuk. A második kérdéskör, amellyel a jogfilozófia foglalkozik, nem más, mint – a századforduló aktuális társadalomtudományi vitáinak egyik központi problémája – az anarchizmussal folytatott diskurzus következményeként fölvetett kérdés, vagyis a jog szükségességének az indoklása. Ezt természetesen a jog fogalmi meghatározásának előfeltételeként is lehet vizsgálni – miként Stammler maga teszi –, hiszen csak akkor van értelme a jogot definiálni, ha léte objektív társadalmi szükséglet. Végül, de nem utolsó sorban a jogbölcseleti vizsgálódások harmadik terrénusaként beszél a jogi tartalom helyességének, a jog ideájának a megállapításáról. Úgy véli a helyes jog eszméje – mely nem lehet semmiféle „észjog” – csak egy sajátos formai zsinórmérték a történetileg változó jogszabályok helyességének a megítélésére. Stammler e három kérdéskör alapos elemzésével „teljes” jogbölcseleti rendszert kívánt kidolgozni. A neokantiánus gondolkodók általában a jog fogalmának és helyességének vizsgálata tekintetében követték mesterüket, míg az anarchizmussal kapcsolatos elméleti okfejtéseit nem tekintették a jogbölcselet kardinális problémájának.

A magyar jogbölcseleti gondolkodásban SOMLÓ BÓDOG (1873-1920) – a nagyváradi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem jogfilozófia professzora – volt az a jogtudós, akinek életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés fölszámolása és az ez idő tájt élenjáró neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása. Somló pályája a naturalista (természettudományos) pozitívizmus és az evolucionizmus gondolatiságának jegyében indult, melyből főképpen Stammler hatására – a XX. század első évtizedének közepétől – a neokantiánus szemléletmód akceptálásával megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi legprosperálóbb korszakát. Míg korábban a jogfilozófia és a jogszociológia közé egyenlőségjelet tett, addig a neokantiánus felfogásnak megfelelően ekkortól már elválasztotta egymástól a jog vizsgálatának e két területét. Ennek az időszaknak az eredményei alapozták meg Somló tudományos hírnevét jogfilozófusként idehaza és főleg német nyelvterületen.

Pozitívista korszakának legjelentősebb jogfilozófiai tárgyú könyve az 1906-ban megjelent kolozsvári egyetemi *Jogbölcseleti előadásai*³, melyben megkülönbözteti a jogbölcseletet mint „tisztá”, és mint „alkalmazott” (normatív) tudományt. A tiszta tudományként felfogott jogbölcselet „feladatai” között négy „fő kérdést” említ: (1) hogyan jött létre a jog (a jog keletkezése, illetve okainak vizsgálata); (2) miben nyilvánul meg a jog hatása (a jog következményeinek kutatása); (3) a jog eddigi fejlődésének szabályszerűségei (a jogfejlődés tendenciáinak vizsgálata); végül, (4) e fejlődési tendenciákból a jövő jogára való következtetés (a jog fejlődésének perspektívái).⁴ E kérdéskörök részletesebb tárgyalásakor egyértelműen az általa később (szociológiai) pozitivistának nevezett szemléletmód alapján indokolja álláspontját. Mindazonáltal nevezhetjük a „tisztá” tudományként felfogott jogbölcseletet neokantiánus értelemben a jog előfeltételeinek meghatározására irányuló vizsgálódásnak. A mű első részében további, a neokantiánus szemléletmód jelenlétére utaló jellemzőkkel találkozunk. Így a Stammlertől eredeztethető fogalmi tisztázás során a jog, az erkölcs, a konvenció, illetve a vallási normák összehasonlító elemzését is elvégzi.⁵

A stammleri tematizálás valójában ezt követően válik igazán szembeszökővé. Amikor Somló a jogbölcseletről, mint alkalmazott (normatív) tudományról beszél, akkor voltaképpen

³ Somló Bódog: *Jogbölcseleti előadások*. (Kézirat gyanánt) 1. füzet. Kolozsvár, 1906, Sonnenfeld. (Ezt megelőzően született első összefoglaló – bár ismeretterjesztő jelleggel írt – kis könyvében egyértelműen a szociológiai pozitívizmus szellemében mutatja be a jogfilozófia aktuális problémáit. Vö. Somló Bódog: *Jogbölcselet*. Pozsony – Budapest, 1901, Stampfel.)

⁴ *Uo.* 8. o.

⁵ *Uo.* 35-39. o.

a nem sokkal korábban Stammler által kifejtett „helyes jog” gondolatával szembesülünk⁶, habár ekkor még a jól ismert benthami formulával véli objektív módon igazolni a jog helyes célját.⁷ A legteljesebb összhang azonban a neves berlini és az ekkor még nemzetközileg alig jegyzett kolozsvári kolléga között a jog helyessége előfeltételeként a jog szükségességének az igazolása kérdésében fogalmazódott meg. Bár csupán néhány bekezdés erejéig foglalkozik Somló az anarchizmus problémájával, mégis egyértelműen kicsengnek érveléséből az ismert stammleri gondolatok, amikor az ember természetének antiszociális elemeire hivatkozva indokolja meg a jog képében megjelenő kényszerszabályozás szükségességét, sőt kikerülhetlenségét.⁸

Somló 1911-ben egy korabeli német jogfilozófiai kongresszuson elhangzott előadásában teszi nyilvánvalóvá a jogbölcselet vizsgálódási problémáinak kifejtésekor a stammleri kiindulópont teljes elfogadását, ezzel megalapozva a neokantiánus paradigma hazai elterjedését.⁹ A szociológia és a jogfilozófia viszonyáról írt munkájában – melynek külön érdekessége, hogy a folyóiratban Somló tanulmányát Ferdinand Tönnies ugyanezen tárgykörben közzétett írása követi – végleg szakít korábbi szociológiai pozitivisták megközelítésével, s a jogfilozófia két „kérdéskomplexumát” különbözteti meg. Az egyik a „Mi a jog?” kérdését állítja középpontba, vagyis a jog lényegét keresve, annak definícióját próbálja megadni, mely „egyszerűen a jog lényegéből adódik.”¹⁰ (Somló itt még nem használja a jogi alaptan kifejezést.) A másik nagy kérdéskör – amellyel a jogfilozófia foglalkozik – a „jog értékelésének területe”, vagyis a jog helyességének problémája. Úgy véli a jog értékességét illetően a jogfilozófia nem adhat konkrét útmutatást, csupán egy „általános módszert” szolgáltathat a vizsgálódó számára. Ennek kapcsán két veszélyre hívja fel a figyelmet. Egyrészt el kell kerülni a természetjogi szemléletmódban rejlő változatlan érvényű jogtételek okozta csapdahelyzetet, másrészt a jogfilozófiai értelemben vett helyes jogot el kell határolni a „jogpolitikától”, mely az itt és most helyes jogi tartalommal foglalkozik.¹¹ Somló egyébként más módos is hitet tesz a klasszikus neokantiánus paradigma mellett, amikor azt állítja, hogy a szociológia a maga kauzális alapú ténykutatásával nem lehet segítségére sem a jog fogalmi meghatározásának, sem a helyes jog mértéke megállapításának, mivel a jog világában oksági összefüggések nem értelmezhetőek.¹²

A neokantiánus fordulat igazi beteljesedése és – tragikus halálának következtében – egyben végkifejlete az 1917-ben publikált *Juristische Grundlehre* című terjedelmes monográfiájában öltött testet.¹³ Tudományelméleti bevezetőjében a jogbölcselet három értelmezési csoport-

⁶ Stammler vonatkozó fő művére (*Die Lehre von dem richtigen Rech.* Berlin, 1902.) való Somló hivatozást lásd: Somló Bódog: A jog értékmérői. *Husadik Század*, 11 (1910) 7, 7-9. o.

⁷ Vö. Somló Bódog: *Jogbölcseleti előadások...* 105-121. o.

⁸ *Uo.* 126. o.

⁹ Felolvasta az „Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie” II. kongresszusán, Darmstadtban, 1911. június 8-án. (Vö. Moór Gyula: Somló Bódog. *Társadalomtudomány*, 1 (1921) 1, 35. o.) Előadása később nyomtatásban is megjelent: Vö. Somló Bódog: Das Verhältnis von Soziologie und Rechtsphilosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 4 (1910/11) 4, 563-569. o. (Magyarul: A szociológia és a jogfilozófia viszonya és különösen a jogfilozófia támogatása a szociológia által. In: Varga Csaba /szerk./: *Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből.* Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó, 179-183. o.)

¹⁰ Somló Bódog: A szociológia és a jogfilozófia viszonya... 180. o.

¹¹ *Uo.* 181. o. (Az 1917-es *Juristische Grundlehre*-ben megismétli ezt a kijelentését, mindazzal kiegészítve, hogy a jogpolitika gyakran a tételes jogtudományokkal „összevegyülve”, annak kifejtése során jelenik meg.)

¹² „A szociológia és törvényei általános érvényessége a történet általános érvényessége, míg a jogfilozófia általános érvényessége annak az általános érvényessége, aminek történetnie kell.” (*Uo.* 181-182. o.)

¹³ Somló Bódog: *Juristische Grundlehre.* Leipzig, 1917, Verlag von Felix Meiner. (Második kiadás: 1927, újranyomva: Aalen, 1973, Scientia Verlag.) A szerző saját maga által készített kivonata: *Jogbölcselet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár*

járól szól. Így megkülönbözteti a Bergbohm, Kelsen, Merkl nézeteire való utalással „a jogi alaptanhoz hasonló tudomány” értelmében művelt jogfilozófiát, a Stahl, Radbruch, Lask féle „jogi értéktanként”, vagyis „helyes jogról szóló tanként” interpretált jogbölcselettől, melyek csupán egy-egy konkrét kérdéskör tárgyalására szűkítik vizsgálódásukat. Ezekkel szembeállítja – Stammerre hivatkozással – a jogi alaptant és a jogi értéktant egyaránt felölelő saját felfogását.¹⁴

Monográfiájában – miként címe is mutatja – jogi alaptanát fejti ki, ahol kiindulópontként megkülönbözteti egymástól a „jogtartalmi” (jurisprudencia vagy tételes jogtudományok) és a „jogi formáról” szóló jogtudományokat.¹⁵ Somló művének legfőbb célja, hogy a jog – tartalmától független – a priori fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését végezze el, amelyek minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpen formális előfeltételei. Úgy véli, hogy a tételes jogtudományoknak feltétlenül szükségük van a „jog fogalmában rejlő valamennyi elem pontos kidolgozására”, mert ezek nélkül nem képesek kielégítően elvégezni saját feladatukat, a jogszabályok tartalmának rendszerbe foglalását. A jog lényegét tehát nem tudjuk feltárni a tételes jogtudományok „anyagából”, vagyis a jogszabályok tartalmából. Azokat az igazságokat, amelyeket a jogra nézve Somló szerint megállapíthatunk a „jogtudomány alaptanainak” (Grundlehren der Rechtswissenschaft), az ezekben adott alapvető fogalmakat „jogi alapfogalmaknak (Juristische Grundbegriffe), illetve a tanok rendszerét „jogi alaptannak” (juristische Grundlehre) nevezzük.¹⁶ Művének lelkes fogadtatása később Somlót arra ösztönözte, hogy hasonló alapossággal – túllépve korábbi kísérletén¹⁷ – jogi értéktanát is kidolgozza. Ennek előfeltételeként hozzálátott egy önálló filozófiai ismeretelméleti alapvetés megírásához, melyre a későbbiekben fel lehetett volna építeni egy tudományosan megalapozott jogi értéktanat. Korai halála azonban megakadályozta vállalt feladatának elvégzését. Hátramaradt kézírata 1926-ban töredékes formában jelent meg.¹⁸

A hazai neokantiánus gondolkodás fősodrának alig ismert képviselőjéről, TEGHZE GYULA (1867-1939) debreceni jogakadémiai, majd később egyetemi tanárról is szót kell ejtenünk e helyütt. Somló kortársaként hasonló – bár jelentőségében sokkal szerényebb – szakmai életút jellemezte pályáját.¹⁹ Az elmúlt századfordulón még a spenceri szociológiai pozitívizmus szellemében vizsgálódott, majd – Somlóhoz képest pár éves késéssel – a neokantiánus szemléletmód megjelenésével találkozunk írásaiban. Így elsőként *A jogbölcselet vizsgálódási köre, feladatai, módszere*²⁰ címmel 1910 elején megjelent írásában a jog(- és állam)bölcselet kutatási területeit meghatározva elsőként „a jogra vonatkozó megismerés alapjairól”, majd „a jog fő elveiről” ír, melyek segítenek meghatározni, hogy valójában mi a jog. A jogbölcselet másik

Jogi Alaptan című műve nyomán. Budapest, 1920, Grill Károly Könyvkiadója. (Újabb kiadás: *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata.* Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó.)

¹⁴ Somló Bódog: *Juristische Grundlehre...* 13-16. o.

¹⁵ Somló Bódog: *Jogbölcselet...* 1920, 1. o.

¹⁶ Somló Bódog: *Juristische Grundlehre...* 6-8. o.

¹⁷ Vö. Somló Bódog: Masstäbe zur Bewertung des Rechts. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie.* 3 (1910) 508-522. o.; A jog értékmerői. *Husadik Század,* 11 (1910) 1-14. o.; A helyes jog. *Uo.* 390-395. o.; Még egyszer a helyes jogról. *Uo.* 12 (1911) 71-73. o.; Újból a helyes jogról és egy helytelen cikkről. *Uo.* 334-346. o.; Kauzális vagy normatív ethika? In: *Alexander Bernát emlékkönyv.* Budapest, 1910, 125-130. o.; Az érték problémája. *Athenaeum,* 22 (1911) 2, 84-113. o.; *A helyes jog elméletéről.* Kolozsvár, 1914.

¹⁸ Somló Bódog: *Gedanken zu einer ersten Philosophie.* Berlin – Leipzig, 1926, Walter und Gruyter & Co.

¹⁹ Vö. Szabadfalvi József: Két korszak határán: Teghze Gyula jog- és állambölcseleti munkássága. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica.* Tom. XXII. Miskolc, 2004, Miskolc University Press, 141-157. o.

²⁰ Tegze Gyula: *A jogbölcselet vizsgálódási köre, feladatai, módszere.* (Tanári székfoglaló) Klny. A debreceni főiskola 1909-10. tanévi akadémiai évkönyvéből. Debrecen, 1910.

fontos kérdéseként a jog eszményének (világképének) a meghatározásáról szól, melyet a jog- és állambölcsészet „gyakorlati feladatának” tekint. Mindezek tanulmányozásával Teghze szerint a jogbölcselet túl megy a pozitív tudás határán, mivel célokat, eszményeket tűz ki a jog számára, s azokat a későbbiekben vizsgálódásai során „helyesnek”, jónak tekint.

Másfél évtizeddel később, az 1924-ben közzétett *Társadalom-, állam- és jogbölcselet*²¹ címen tankönyvnek szánt monográfiájában már a neokantiánus szellemiség válik egyértelműen uralkodóvá.²² Meghatározása szerint „a társadalom, állam és jog bölcselete... a társadalom, állam és jog fogalmát... lényegét, összefüggését más jelenségekkel... fejt ki, [valamint a] helyes jognak és igazságos államnak a tana.”²³ A diszciplína felosztása és tárgyalási módja kapcsán elméleti és gyakorlati problémák megkülönböztetéséről szól. Míg az „elméleti tanok” a jelenségek megismerését, azok lényegének kifejtését, illetve más jelenségekkel való kapcsolatát tárgyalják, addig a „gyakorlati rész” az előző megállapítások következményeit az igazságos államra, illetve a helyes jogra vonatkozóan állapítja meg.²⁴ Az elméleti, vagy ahogyan a könyv alcímében is nevezi „alapvető tanok” tárgyalása során az alapfogalmak meghatározásakor a jog fogalmát – követve a korszak meghatározó, neokantiánus módszertanát –, más társadalmi normákkal (szokás, erkölcs, vallás stb.) összevetve definiálja. Teghze már e művében hivatkozik az elméleti tanok mellett az „alkalmazott (gyakorlati) rész, a tökéletes (tiszt) állam, a helyes, az igazságos jog” kérdésével foglalkozó tanokra. Ezek áttekintésére – monográfiája folytatásaként, mint annak második kötete – az 1937-ben megjelent *Társadalom-, állam-, és jogbölcselet. II. Gyakorlati tanok: Az igazi állam és a helyes jog*²⁵ című munkájában vállalkozott. Ebben a viszonylag kis terjedelmű művében a neokantiánus paradigma már szervesen beépült jogfilozófiai szemléletmódjába. A mű alcíme is erre utal, amikor az állam és jog helyességének problémájával foglalkozik, melyet „az állam- és a jog értéktana (axiológiája)” fogalommal ír le. És ugyancsak itt említi meg a Stammler által felvetett kardinálisnak tekintett jogbölcseleti vizsgálódási kérdéskört, a jog és az állam szükségességének, igazolhatóságának a problémáját, melyet az „állam és jog etikájá” címszó alatt tárgyal.²⁶

A magyar neokantiánus jogbölcseleti gondolkodásban MOÓR GYULA (1888-1950) volt az a tudós, aki – mint legkedvesebb Somló tanítvány – a legtudatosabb álláspontot képviselte a jogfilozófia önreflexiójának kérdésében. Moór a XX. század első évtizedének második felében a kolozsvári egyetemen Somló jogbölcseleti előadásait hallgatva ismerkedett meg Stammler nézeteivel, illetve mestere ekkoriban formálódó neokantiánus irányt vett felfogásával. Nem véletlen, hogy joghallgatóként az 1909/1910-es tanévben pályadíjnyertes dolgozatot írt *A helyes jogról szóló tan alapjai* címen, melyben Stammler vonatkozó nézeteinek kritikai

²¹ Teghze Gyula: *Társadalom-, állam-, és jogbölcselet*. I. köt. Alapvető tanok. A társadalom, az állam és jog elmélete. Debrecen, 1924.

²² Könyvének bevezetőjében megjegyzi, hogy örömeire szolgálna „ha az újabban, az összes jogtudományok alapját alkotó jogbölcselet iránt mind külföldön (Radbruch, Kelsen, Stammler), mind hazánkban (Somló, Moór) mutatkozó érdeklődés fenntartásához munkámmal én is némileg hozzájárultam volna.” (Uo. V. o.)

²³ Uo. 3. o.

²⁴ Uo. 23-24. o.

²⁵ Teghze Gyula: *Társadalom-, állam-, és jogbölcselet*. II. köt. Gyakorlati tanok: Az igazi állam és a helyes jog. Debrecen, 1937.

²⁶ E gondolatokkal Teghze maga is a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodás Somló, Moór, Horváth fémjelezte sokszínű neokantiánus tradíciójának részesévé vált. Habár egyes jegyeiben mindvégig megőrizte történeti-szociológiai indíttatását, az 1910-es évek elejétől egyre inkább elfogadta és követte a neokantiánus szemléletmódot. Felfogásának „átmenetiségét” azonban mi sem bizonyítja jobban, minthogy haláláig hű maradt tudományszakja – Pulszky Ágostra visszavezethető – „jog- és állambölcsélet” elnevezéséhez. Számára elképzelhetetlen volt, hogy a neokantiánusokra jellemző módon – miként e szakítást Somló megtette a XX. század első évtizedében – „csak” jogbölcseletet műveljen.

elemzését adta. Minden bizonnyal ez képezte alapját az 1911-ben a Magyar Jogászegyleti Értekezések sorozatában megjelent *Stammler „helyes jogról szóló tana”* című „kis” monográfiájának.²⁷ Ugyanebben az évben jelent meg a mindössze huszonhárom éves Moór tollából *A jog fogalma és az anarchismus problémája Stammler jogfilozófiájában* című tanulmánya²⁸, melyben a korszak első számú jogbölcse jogfilozófiai rendszerének másik két kérdéskörét vizsgálja meg. Kritikai észrevételeinek megtétele egyben alkalmat ad számára, hogy saját felfogásának kontúrjait is megrajzolja, amit majd csak később fejt ki részletesebben. Valójában az 1922-ben megjelent *A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről* című írásában határozza meg először a „jogfilozófiai rendszer igényével” fellépő elméleti vizsgálódás tereumait, immár saját elképzelései szerint.²⁹ Az ekkor már a jogfilozófiai érdeklődés előterébe kerülő kelsen-i elmélet kapcsán fogalmazza meg, hogy egy jogfilozófiai rendszer nem állhat csupán a módszertani kérdések vizsgálatából, amit egyébként a „tételes jogtudományok módszertanának” nevez, hanem ki kell terjednie a „jog fogalmának”, a „helyes jog” problémájának és „a jog okozatos összefüggéseinek” a tanulmányozására.³⁰

Moór 1923-ban megjelent *Bevezetés a jogfilozófiába* című művében foglalta össze monografikus jelleggel a jogfilozófia alapkérdéseiről vallott saját felfogását.³¹ Tudományrendszertani fejtegetéseiben abból az alaptételből indul ki, hogy a jog fogalmának meghatározása nem tételesjogi kérdés. Minden tételes jogtudománynak előfeltétele (preszuppozíció) annak a kérdésnek a tisztázása, hogy valójában mit értünk jogon. Ezzel szemben: „A tételes jogtudomány ha akarná sem tudná pusztán a jogszabályok ismerete alapján meghatározni a jog fogalmát. Minden ide irányuló kísérlet »circulus vitiosus«-t jelentene, mert hiszen a jog fogalmát akként határozná meg, hogy jog az, amit a jog jognak mond.”³² A jogszabály szerinte csak azt mondhatja ki, hogy önmagán kívül mi tekinthető még jogszabálynak, annak eldöntése, hogy az illető jogszabály önmaga jogszabály-e már nem történhet meg a tételes jog alapján. Moór egyébként „dogmatikus szendergés”-nek nevezi azt a tételesjogi felfogást, amely szerint nincs szükség jogfilozófiára.

Moór tudományelméletének alaptézise Pauler Ákostól, a kor jelentős magyar filozófusától átvett erősen ismeretelméleti jellegű megközelítésből származik, aki szerint „[a] filozófiai alaptudományok közös vonása, hogy minden tudomány végső előfeltevéseit teszik tervszerű vizsgálat tárgyává... Azok a modern gondolkodók is (például Windelband, Husserl) helyes nyomon járnak, kik a filozófiát a végső előfeltevések tudományának mondják.”³³ Az általa nagyra becsült filozófus emlékének ajánlott tanulmányában egy pauleri gondolatot parafrázálva fogalmazza meg, hogy a „filozófia minden tudomány közös végső előfeltevéseinek, tehát egész tudásunk univerzális preszuppozícióinak vizsgálata.”³⁴ Ennek megfelelően Moór tudományrendszertanában a szakfilozófiák az általános filozófia és a szaktudományok közötti mezőben helyezkednek el, átmenetet képezve a két szféra között, melyek „egyrészt filozófiai szempontokat és ismereteket visz[nek] bele a szaktudomány[ok]ba, s másrészt ki-

²⁷ Moór Gyula: *Stammler „helyes jogról szóló tana”*. Budapest, 1911, Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése.

²⁸ Moór Gyula: *A jog fogalma és az anarchismus problémája Stammler jogfilozófiájában*. *Athenaeum*, 20 (1911) 4, 1-35. o.

²⁹ Moór Gyula: *A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről*. *Társadalomtudomány*, 2 (1922) 3-4, 249-263. o.

³⁰ *Uo.* 253. o.

³¹ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923, Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése.

³² *Uo.* 10. o.

³³ Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. (III. kiadás) Budapest, 1933, Danubia, 9. o. (Moór tudományelméleti fejtegetésében Windelband és Husserl nevét Pauler mellett külön is megemlíti.)

³⁴ Moór Gyula: *A „filozófia mibenléte” Pauler szerint*. (Klly.) Budapest, 1933, Athenaeum, 8. o.

egészíti[k] az általános filozófiának az Egészről alkotott egységes világszemléletét.” Ez az átmeneti jelleg kettősséget kölcsönöz a szakfilozófiák számára: „A szakfilozófiában a filozófia univerzalizációja veszendőbe megy, minthogy tárgya nem minden, nem a totalitás, hanem a mindenségnek egyik szelete, minthogy benne »a« filozófia általánossága meghatározott tárgyra való vonatkozással korlátozott. Ennyiben a szakfilozófia szaktudományi jellegű. Azonban a szakfilozófia a Kozmosznak azt a szeletét, amely meghatározott tárgya, mint egésznek tekinti, úgy fogja át, mintha totalitás volna: sub specie totalitatis, vagyis tulajdonképpen sub specie aeternitatis. Ennyiben minden szakfilozófia filozófiai jellegű...”³⁵ Erre utal az a megállapítása is, mely szerint a szakfilozófia ugyanúgy előfeltevéseket vizsgál, mint a filozófia, azonban míg az általános filozófia minden ismeret előfeltevéseit, addig a szakfilozófia csak annak a szaktudománynak az előfeltevéseit, amelyre vonatkozik. Mivel a jogfilozófia – vagy a szinonim fogalomként használt jogbölcselet – minden jogtudomány sajátos végső előfeltevéseit vizsgálja, méltán viseli „a jog filozófiája” nevet, mint a jogtudományok szakfilozófiája. Mindezt még azzal egészíti ki, hogy a jogfilozófia problémáinak megoldásánál elkerülhetetlenül támaszkodik az általános filozófiára, ezért természetes, hogy az alapul vett filozófiai rendszer különbözősége miatt eltérő eredményekre fog jutni.

Moór saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti előzmények (Stammler, Somló, Kelsen) problémafölvetéseinek komplex szemlélete jellemzi. *Bevezetés a jogfilozófiába* című művében a jogbölcselet – már korábban nevesített – három vizsgálódási területének, így: 1. a jog fogalmának meghatározása (Somló nyomán nevezi „jogi alaptan”-nak); 2. a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája”); 3. a jog helyességének kérdése („jogi értéktan”, vagy más néven „jogi axiológia”) részletes bemutatásával találkozunk. E kérdések filozófiai megalapozottságáról azt írja, „[h]a e problémák filozófiai eredetét jelezni akarnók, nevezhetnénk az elsőt a jog fenomenológiájának, a másodikat a jog pszichológiájának s a harmadikat a jog etikájának.”³⁶

Moór – a már korábban is hivatkozott – *A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről* című tanulmányában fogalmazta meg először jogi alaptanának kiindulópontját, mely szerint „[a] jog fogalmának a meghatározása... minden jogfilozófia kiindulópontját kell hogy képezze, mert anélkül hogy megállapítani próbálnánk azt, hogy mi a jog, felületes volna elkezdeni »jogfilozofálni«.”³⁷ A jogbölcselet tárgyköreit tekintve a jog fogalmával foglalkozó jogi alaptan – melyet rendszerében elsőként elemez – utal legközvetlenebbül a jogtudományokra: „[A] jog fogalma az, amely a jogfilozófiát a jogtudományokkal kapcsolatban tartja, minden jogtudomány mint alapvető előfeltevésből a jogfogalom ismeretének a feltevéséből indul... ki.”³⁸ Számára valójában a jog fogalmának kérdése kapcsolja össze egymással a jogbölcselet további tárgyköreit, megoldandó problémáit.

A jogbölcselet második vizsgálódási kérdéseként, a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája”) kapcsán különbséget tesz „általános” vagy „formális” jogszociológia és jelző nélküli jogszociológia között. Míg a jogszociológia – mint szakszociológia – „a jogtartalom változó részére vonatkozással kutatja a jog életét”³⁹, vagy másként megfogalmazva, a változó tartalmú tipikus jogintézmények társadalmi kapcsolatait vizsgálja⁴⁰, addig az általános, vagy formális jogszociológia a jog változatlan formájának vizsgálatára

³⁵ Uo. 20. o.

³⁶ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*... 31. o.

³⁷ Moór Gyula: *A társadalomtudomány*... 253. o.

³⁸ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*... 28. o.

³⁹ Moór Gyula: *Szociológia és jogbölcselet*. Budapest, 1934, Magyar Filozófiai Társaság, 42. o.

⁴⁰ Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*. Budapest, 1945, Magyar Szemle Társaság, 58. o.

koncentrál. Bár a terminusokat igyekezett pontosan elhatárolni, azok használatában nem volt mindig következetes.

Moór jogfilozófiai rendszerének harmadik elemét képező jogi axiológia a jog fogalmának meghatározása után a moóri elmélet talán legkidolgozottabb kérdésköre. A helyes jog problémája – ugyan más-más terminusokkal leírva – valójában a jogfilozófiai gondolkodás örök kérdései közé tartozik. Moór szerint a jog helyességének kérdésére a tételes jogtudományok a jog pusztá ismeretének alapján nem tudják megadni a választ. Hogy valójában értékes-e az emberi cselekvés, amit a jog ilyennek mond, hogy helyes-e amit a jog követel, azt nem döntheti el maga a pozitív jog. Miként vallja „[a] jog kritikája nem tételesjogi kérdés.” A jognak ezt a kritikáját – a Somlótól átvett fogalom szerinti – a „jogpolitika” végzi el, mely azt kutatja, hogy „valamely jogintézmény helyes-e az emberi célok, a nemzeti és általános emberi, erkölcsi eszmények szempontjából...”⁴¹ Ebből adódóan a jogalkotás áll a legállandóbb és a legszorosabb kapcsolatban a helyes jog problémájával.

Moór már 1923-as alapművében megfogalmazta – bár kevésbé kidolgozva, a rendelkezésre álló hely szűk voltára hivatkozva – a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköréként a „tételes jogtudományok módszertanát” (más helyen: „jogtudományok módszertana”). Moór azért nem tekinti a szűkebb értelemben vett jogfilozófia terrénumának e problémakör vizsgálatát, mert „a tudományok módszerének a kérdése az alkalmazott logikai »módszertan« néven ismert részére tartozik”, s az általános filozófia területére vezet.⁴² Az 1936-os *Jogfilozófia* című egyetemi jegyzetében a módszertan kérdése, miképpen a többi jogbölcseleti probléma, minden jogi szaktudomány előfeltevéseként fogalmazódik meg. Úgy véli ezt a kérdést sem tudják az egyes jogi szaktudományok megoldani, mert ez a „legfilozófiaibb” jellegű az összes jogbölcseleti kérdés között. A módszertani problémák megoldásához szerinte jogi alaptani ismeretekre, általános filozófiai ismeretekre („alkalmazott logika”), s ezen felül egyes jogi szaktudományok ismereteire van szükség. Művében tovább árnyalva addigi észrevételeit a jogtudományok módszertanának négy kérdéskörét különbözteti meg: 1. „tételes jogtudományok módszertana”, 2. „okozatos jogtudományok módszertana”, 3. „értékelő jogpolitikai jogtudományok módszertana”, 4. „jogbölcselet módszertana”. A főhangsúlyt azonban továbbra is az „eredeti” problémakörre, a „tételes jogtudományok módszertanára” helyezi.⁴³

Érdeemes itt még utalni arra, hogy Moór a jogfilozófia problémáinak analitikus felosztása alapján tett különbséget a jogbölcselet-történeti irányzatok között. Hat csoportra osztotta a különböző jogfilozófiai irányzatokat, így megkülönböztetett: „1. a jog fogalmát kereső jogi alaptani jogfilozófiát, 2. a kauzális összefüggéseket kutató vagy szociológiai jogfilozófiát, 3. a helyes jogot kereső vagy értékelő, (közelebbről etikai) jogfilozófiát, 4. a tételes jogtudomány módszerét kutató metodológiai jogfilozófiát, 5. a tételes jogi fogalmakat továbbképző jogászati vagy általános jogtani jogfilozófiát, végül 6. e problémák közül többeket vizsgáló összefoglaló jogfilozófiát.”⁴⁴ Az irányzatoknak ez a tipizálása szisztematikus áttekintést nyújt a belső rokonság és hasonlóság alapján az eltérő időszakokban meghatározó jogbölcseleti

⁴¹ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába...* 21. o.

⁴² *Uo.* 36-46. o.

⁴³ *Jogfilozófia*. Dr. Moór Gyula egyetemi r. ny. tanár előadásai után jegyezte: dr. Püski Sándor. Jog- és államtudományi jegyzetek 3. (Kézirat gyanánt) Budapest, 1936, Magyar Élet, 42. o.

⁴⁴ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába...* 54. o.

felfogások között.⁴⁵ A tulajdonképpeni különbséget az irányzatok között abban látja, hogy a jog fogalmának meghatározásán kívül milyen más problémát von vizsgálódásának körébe.⁴⁶

Moór kapcsán végül érdemes szólni arról, hogy a két világháború között ez irányú nézetei meghatározó hatást gyakoroltak a hazai jogtudomány, főképpen a tételes jogtudományok teoretikus megalapozására. A korszak elméleti kérdések irányában is affinitással bíró prominens tételes jogászai tudományrendszertani fejtegetéseik során a jogfilozófia jelentőségének, feladatkörének, illetve problémaköreinek meghatározásakor gyakran hivatkoztak a Moór által vallott nézetekre.⁴⁷

A hazai neokantiánus jogbölcselet Somlót és Moórt követő kiemelkedő alakja HORVÁTH BARNA (1896-1973) *Jogbölcseleti jegyzetek* címen 1932-ben megjelent szegedi egyetemi előadásaiban – angolszász példára hivatkozással – a „jogelmélet”⁴⁸ terminust vezeti be a jogfilozófia, illetve jogbölcselet korábban használatos fogalmai helyett. Az öt évvel később, már tankönyvként kiadott *A jogelmélet vázolata* már címében is jelzi a szerző fogalomhasználatának következetességét.⁴⁹ A két mű valójában Horváth 1920-as évek végétől formálódó jogelméleti felfogásának fontos állomásaiként értékelhetők, melyeket az 1934-ben megjelent – a számára nemzetközi ismertséget hozó, önálló elméletalkotási kísérletként született – *Rechtssoziologie*⁵⁰ című monográfiája egészített ki. Nyilvánvaló, hogy a tananyagnak szánt írásokban – miként egykoron Moór esetében – didaktikai szempontok is meghatározó szerepet játszottak, melyek kedveztek a jogfilozófia tárgyának és vizsgálódási köreinek a következetes végiggondolásában.

Horváth kiindulási pontként fogalmazza meg, hogy „[a] jogelmélet a jogról szóló legáltalánosabb tudomány”, illetve „a jogra alkalmazott társadalomelmélet”⁵¹, mely abban különbözik a tételes jogtudományoktól, hogy a jogtételek értelmének kifejtése helyett a „jog fogalmá-

⁴⁵ *Jogfilozófia*. 79-80. o.

⁴⁶ Saját felfogását az „összefoglaló” jogfilozófia csoportjába tartozónak tekinti, „minthogy a közül az öt problémakör közül, amelyekben a különböző jogfilozófiai irányzatok a történelem folyamán a jogbölcselet megoldandó feladatát látták, négynek a jogosultságát elismertük, és csupán az általános jogtani problémáfelfogást kell visszautasítanunk.” (Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába...* 156-157. o.)

⁴⁷ Két jelentős jogtudósára érdemes e helyütt hivatkozni, akiknek az írásai jól példázzák ezt a közvetlen hatást. *Angyal Pál* a korszak neves büntetőjogásza – aki egyébként jogbölcseletet is oktatott a pécsi jogakadémián – sok kiadást megérett művében kifejtett gondolataira érdemes elsőként utalni. Álláspontja szerint a jogbölcselet alapvető vizsgálódási területei a „jogi alaptan”, a „jogi értéktan”, illetve a „jogi fejlődéstan”, valamint a „jogbölcseletben használatos általános módszerek” kérdései. (Vö. Angyal Pál: *A jogbölcselet alaptételei*. V. kiadás. Budapest, 1926, Politzer, 22-33. o.) A hazai jogtudomány prominens képviselői közül érdemes fölhívni még a figyelmet *Kuncz Ödön* egy jogi tanulmányokba bevezető könyvében olvasható téziseire is. Az elismert kereskedelmi jogász már műve előszavában köszönetet mond Moór Gyulának, aki „átanulmányozta” és tanácsaival segítette professzortársát a könyv elkészítésében. Így nem véletlen, hogy amikor a jogfilozófia „problémaköreinek” tárgyalásáról ír, akkor a „jogi alaptant”, a „jogszociológiát”, illetve a „jogi értéktan” említi, majd egy lábjegyzetben külön utal az „újabb időkben” előtérbe kerülő „tételes jogtudományok helyes módszere” („metodológiai jogfilozófia”) kérdéskörére. (Vö. Kuncz Ödön: *A jog birodalma*. Budapest, 1946, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 10. o.)

⁴⁸ *Jogbölcseleti jegyzetek*. Dr. Horváth Barna egyet. ny. rk. tanár előadásai és engedélye alapján összeállította: Tézsla József joghallgató. Szeged, 1932, Szent István-Társulat, 8. o.

⁴⁹ Horváth Barna: *A jogelmélet vázolata*. Szeged, 1937, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

⁵⁰ Horváth Barna: *Rechtssoziologie. Probleme des Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Recht*. Berlin-Grunewald, 1934, Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte G.m.b.H. (Magyarul: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. /Ford.: Zsidai Ágnes/ Budapest, 1995, Osiris Kiadó.) Érdemes itt megemlíteni, hogy e műve kapcsán személyeskedésektől sem mentes vitába keveredett Moórral. E vita részeként látott napvilágot nézeteinek védelmében írt tanulmánya. Vö. Horváth Barna: *Jogelmélet és társadalomelmélet*. Szeged, 1935, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság. (Művében a jogszociológiát „a jog valóságára vonatkozó legfőbb szemléleti iránynak” nevezi. Vö. Horváth Barna: *Jogszociológia...* 131. o.)

⁵¹ Vö. Horváth Barna: *A jogelmélet vázolata...* XIV., 207., 210. o. (Az 1934-es művében használt megfogalmazás szerint „a jogszociológia a legáltalánosabb jogi megismerés.” (Horváth Barna: *Jogszociológia...* 136. o.)

nak, értelmének vagy lényegének a kifejtésére törekszik.” Mindkét említett művében abból indul ki, hogy a tudományszak körébe csak azon fogalmak tartoznak, amelyek a jog fogalmának szempontjából jelentősek⁵², mert a jog fogalmának kutatása nem egyéb, mint a jog „változása és helyessége törvényszerűségeinek egybevetése, és kielemezett fogalmi jegyekből álló logikai képletté való egybefoglalása.”⁵³ A *Jogbölcséleti jegyzetekben* lényegében Moór nyomdokain haladva határozza meg a jogelmélet három, egymást feltételező, egymásra épülő elemét. Egyrészt megemlíti két „kritikai vizsgálódást”. Így (1) „a jog történeti valóságára” vonatkozó „szabályszerűségek”, vagy máshol „a jog okozatos összefüggéseinek” feltárását (jogszociológia), valamint (2) „a jog értékelésére, vagy helyességére vonatkozó értékítéleteknek kritikai” vizsgálatát (jogi értéktan), továbbá, mindezek segítségével, (3) „a jog fogalmának a megszerkesztését” (joglogika). A *jogelméleti vázlatában* már következetesebb fogalomhasználat mellett beszél a jogelmélet fő problémáiként a „jog változása”, a „jog helyessége”, illetve a „jog fogalma” kérdéskörökről.⁵⁴ A jog mibenlétének vizsgálatakor a főbb kérdések tárgyalásának sorrendje sem mindegy, hiszen „[a] jogelméletnek... ki kell indulnia a jog történeti valóságára vonatkozó empirikus adatok kritikai rendezéséből, a jog céljára, helyességére vonatkozó értékítéletek kritikai rendezéséből, azaz a jog értékére vonatkozó értékítéletekből és csak az anyagok rendeztével építheti fel a jog fogalmát.”⁵⁵ Horváth mindkét művében ezt a logikát követve jogszociológia (a jog változása), jogi értéktan (a jog helyessége) és joglogika (a jog fogalma) című fejezetekben fejti ki elméleti álláspontját.⁵⁶

Mindazonáltal fontosnak tartja – ha nem is explicit módon – kifejezésre juttatni, hogy a jogelméletnek van egy negyedik – Moórnál már exponált – vizsgálódási köre, mely nem más, mint a módszertan problémája. A jogelmélet módszere kapcsán a *Jogbölcséleti jegyzetekben* kerül először – nyilván szegedi egyetemi előadásain már 1929-től – bemutatásra a nevezetes „synoptikus” („egybevető”) módszer, ami a szerző megfogalmazása szerint egyaránt jellemzi a tételes jogtudományi és a jogelméleti megismerést. A két tudományszak módszertani nézőpontjának „relatív” különbségét abban látja, hogy „[a tételes] jogász ezzel a synoptikus módszerrel mindig egy bizonyos jogtétel értelméhez akar eljutni, a jogelmélet pedig a jog egész történeti valóságára, valamint értékére vonatkozó legáltalánosabb ismeretek összemérése (synopsisa) útján nem egy konkrét jogtétel értelméhez, hanem a jognak lényegéhez akar eljutni.”⁵⁷ Vagyis a tételes jogtudományt a jog tartalma, míg a jogelméletet végső soron a jog fogalma, vagy másképpen a jog „formája” érdekli, ami a „konkrétum” és „absztraktum” viszonyaként is leírható. A *jogelméleti vázlatában* mindezt azzal egészíti ki, hogy a szinoptikus

⁵² *Jogbölcséleti jegyzetek...* 15. o.

⁵³ Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata...* 209. o.

⁵⁴ *Uo.* 209. o.

⁵⁵ *Jogbölcséleti jegyzetek...* 16. o.

⁵⁶ *Jogszociológia* című művében minderről a következőképpen ír „A jogszociológia vagy a jogelmélet részeként, vagy pedig annak egyik irányzatoként gondolható el. Vagy a jogelmélet részeként, mert a jogszociológia főképpen a történeti jogi valóság átalakulásaival, a jogi változás jelenségével foglalkozik, s csak annyiban veszi figyelembe a jog értékét és lényegét, amennyiben az elengedhetetlen a jogi valóság megismeréséhez. Vagy pedig a jogelmélet irányzatoként – a juriszprudencia létrelativitásával analóg módon – akkor, ha magát a jogi értéket és a jog lényegét csak a relatív látás produktumaként fogjuk fel, s ha elvileg megcáfolhatatlanként kikapcsoljuk az abszolút érték és lényeg problémáját. A jogelmélet eme – ... – szociologizálása annyiban felel meg a probléma mai helyzetének, amennyiben a jogi értékről és a jog fogalmáról folytatott állhatatos, ámbar terméketlen vitát, a természetjogi doktrína és a formális analitikus jogelmélet hitelvesztését, s egyáltalán, az ezekkel kapcsolatos kérdéseknek a megválaszolását reménytelen feladatként jeleníti meg, s ráadásul e reménytelenséget a perspektívák folytonos változtatásával meg is indokolja. Ekkor azonban a jogelmélet megoldható feladata éppen hogy kizárólag a történeti változásnak a jogi valóságban, a jogi értékelésben, a jogi tudásban történő megismerése, azaz a jogszociológia marad, amely így – a szemlélő mindenkori pozíciójából kiindulva – az érték- és lényegkérdésre irányuló egyedül lehetséges választ maga adhatja meg.” (Horváth Barna: *Jogszociológia...* 133. o.)

⁵⁷ *Jogbölcséleti jegyzetek...* 28. o.

módszer, „mint léttartalmakat értéktartalmakkal egybevető tudományos módszer” valójában a társadalomtudományokban mint generális módszer érvényesül.⁵⁸

Tudományelméleti fejtegetései során – Moórhoz hasonlóan – részletesen vizsgálta a jogfilozófia és általános filozófia kapcsolatát. Horváth úgy véli, hogy a jogelmélet nem más mint „alkalmazott filozófia”, mely magán viseli a szaktudományok és a filozófia egyes ismertető jegyeit. Közös bennük, hogy mindkettő az egészre vonatkozó „totális ismeret”; csak míg – és itt visszahallani véljük az egykori mentor jogbölcseletről szóló gondolatait – „a filozófia a maga érdeklődésével az abszolút egészre irányul, amelyet nevezhetünk világmindenségnek is, addig a jogelmélet a maga totális ismeretével egy relatív egész felé fordul.”⁵⁹ És ennek a relatív egésznek az abszolút egészbe való behelyezését végzi el a jogelmélet mint „szakfilozófia”.

Érdeemes Horváth kapcsán végezetül idézni *A jogelmélet vázlatában* megfogalmazott összefoglaló meghatározását, mely szerint „[a] jogelmélet, mint alkalmazott társadalomelmélet, tehát egyszersmind alkalmazott filozófia is, és pedig közelebbről a jog változására alkalmazott lételmélet és történetelmélet; a jog helyességére alkalmazott értékelmélet és etika; a jog fogalmára alkalmazott logika; a jogtudományra alkalmazott tudományelmélet és módszertan, és a jogelmélet történetére alkalmazott filozófiatörténet.”⁶⁰ E megállapításban a jogelmélet vizsgálódási körét, az „eredeti” négy fő problémakörön túl, még kiterjeszti – explicit módon – a Moór által ilyen módon nem exponált, bár ténylegesen művelt elmélettörténeti kérdésekre is. Ezzel olyan keretet ad a jogbölcselet értelmezésének és művelésének, ami túllép a Moór által képviselt szintézisre törekvő felfogáson.

A hazai neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás egyik utolsó jelentős alakja, LOSONCZY ISTVÁN (1908-1980) gondolataival érdemes zárni a jogbölcseleti gondolkodás önreflexióját bemutató áttekintést.⁶¹ A pályafutását az 1930-as évek végén kezdő jogtudós a háború kezdetétől a fordulat évéig a pécsi jogi karon a jogbölcselet stúdium előadójaként foglalkozott a tudomány szakdiszciplináris önmeghatározásával.⁶² Fejtegetéseiben az alapos filozófiai ismeretek mellett meglehetősen új szintet hozott a jogfilozófusok körében kivételszámba menő természet-tudományi megalapozású érvelése. Jogbölcseleti előadásaiban a jogfilozófiát, mint „filozófiai jellegű tudományt, az általános filozófia jogra vonatkozó részeként” definiálja.⁶³ Ugyanitt

⁵⁸ Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*... 212. o. (Érdeemes idézni az 1934-es művében megfogalmazott megállapítását: „... a jogelmélet a legáltalánosabb jogi megismerés, amely a jog lényegét akarja megismerni. E célból kell megismernie és szinoptikus módon együtt elgondolnia a jogi valóságot és jogi értékeket.” Lásd. Horváth Barna: *Jogszociológia*... 132. o.)

⁵⁹ *Jogbölcseleti jegyzetek*... 21. o.

⁶⁰ Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*... 211. o.

⁶¹ Természetesen itt lehetne még vizsgálni a neokantiánus tradícióhoz kapcsolódó jogfilozófiai „életművek” közül Szabó József, illetve Bibó István ez irányú munkásságát. A második világháborút követő társadalmi-politikai változások nem tették lehetővé, hogy koherens elméleti keret kialakításával önálló filozófiai rendszert alkossanak. Mindazonáltal mindketten a neokantiánus paradigma kereteit szétfeszítő irányba tájékoztak. Vö. Szabó József: *A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra*. Budapest, 1938, Magyar Társadalomtudományi Társulat; *A jogászai gondolkodás bölcselete*. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. Szeged, 1941.; Hol az igazság? (A bírói lélektan problémái.) *Társadalomtudomány*, 22 (1942) 1, 1-55. o.; Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 37 (1943) 101-121. o.; Der Rechtsbegriff in einer neutralistischen Beleuchtung. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 1 (1948) 3, 291-331. o., illetve Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*. Szeged, 1935 Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.; *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma* (Bibó István magántanári próbaelőadása, 1940. június 13.) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5116/10. (Sajtó alá rendezte és közölte: Ruszoly József egyetemi tanár: *Jogtudományi Közöny*, 47 /1992/ 3-4, 89-95. o.)

⁶² Vö. Losonczy István egyetemi tanár jogfilozófiai előadásainak vázlata. I-IV. rész (Kiadja: Dr. Sándor Imre) Pécs, 1948, 57 + 43 + 80 + 10 o. (Nyomtatásban megjelent: *Jogfilozófiai előadások vázlata*. Budapest, 2002, Szent István Társulat, 1-234. o.)

⁶³ Losonczy István: *Jogfilozófiai előadások vázlata*... 1-2. o.

kritikusan állapítja meg, hogy a jogfilozófiai irodalom nem ad igazán útmutatást a tudományterület „feladatkörének és tárgyalási rendjének” meghatározásakor, mivel e téren rendkívül változatos képet nyújtanak a különböző jogbölcselek által felvázolt elképzelések. Így vannak olyanok, akik csupán a jog fogalmának meghatározásával, mások főként a jog társadalmi és okozatos vonatkozásaival, illetve vannak olyan elméletek, melyek csak a jog etikai kérdéseivel foglalkoznak, s vannak továbbá olyanok is, akik kizárólag a jog hasznosságának és célszerűségének vizsgálatát helyezik érdeklődésük homlokterébe. Losonczy szerint ebből adódóan nincs egységes felfogás a jogfilozófia tárgyát és vizsgálódási kérdéseit illetően. Mindezt még tovább bonyolítja, hogy a legkülönbözőbb filozófiai és világnézeti álláspontok alapján közelítenek a vizsgálandó ismerettárgyhoz.

A jogfilozófia feladatkörét említett művében a joghallgatók számára úgy határozza meg, hogy – kölcsönös kapcsolódási pontokat keresve a filozófia, a szociológia, a természettudományok, illetve a tételes jogtudományok irányába – vizsgálódásait igyekszik kiterjeszteni a jog lényegét és értelmét megadó általános fogalmakra és értékeszmékre, továbbá arra, hogy a jog hatótényezőként lép fel az emberi közösségek életében és a fizikai világban, vagyis a „létrendben”, vagy másképpen fogalmazva, az „explikativumban”. Ennek fényében határozza meg a jogot alkotó „alapösszetevőket” – mely felfogása szerint a jog „explikatív” (ontológiai), „logikai” (értelmes, valamit jelentő ítéletekből áll) és „normatív” (mindig valamit parancsol vagy tilt) elemek sajátos szövedéke⁶⁴ –, amiknek a részletes elemzésén keresztül jut el a jog fogalmi meghatározásához. Ugyan explicit módon nem mondja ki, de a logikai okfejtésből egyértelműen kiderül, hogy ezt tekinti a jogfilozófia központi kérdésének.⁶⁵ Mindeközben érinti a „jogtudományok módszerének” klasszikus problémáját is. Ennek során öntudatosan elutasítja a korszakban dehonesztáló vádat jelentő módszerszinkretizmust és vele szemben a jogot alkotó „összetevők” felismerésére alapozott „összetett” vagy másképpen „szintetikus” módszer alkalmazása mellett tör lándzsát.⁶⁶ Fejtegetéseinek zárórészeiben jut el a hazai neokantiánus jogbölcseletben elengedhetetlenül tárgyalandó kérdéskör, „a jog értékelméleti vizsgálatához”, melynek során részletesen tárgyalja a jog értékeszméit is.⁶⁷ Összességében megállapítható, hogy Losonczy, habár új utakat keresve tanulmányozta a jog jelenségvilágát, a jogfilozófia „kötelező” vizsgálódási tárgyköreiben lényegében követte a Somló-Moór-Horváth-féle hazai neokantiánus jogbölcseleti hagyományt.

⁶⁴ Uo. 53. o.

⁶⁵ Uo. 219-221. o.

⁶⁶ Vö. uo. 70-72. o. (Egyébként e módszer üdvözítő voltáról már egy 1937-ben megjelent művében értekezett. Lásd Losonczy István: *A mulasztás I. A mulasztási bűncselekmények okozatossága*. Pécs, 1937, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T, 72-73. o.)

⁶⁷ Uo. 222-234. o.